

MUHAMMAD ALI (DUKCHI) ESHONNING “IBRAT UL- G‘OFILIYN” ASARI TAHLILI

Bazarova Oydira Oybek qizi

“Registon” xususiy maktabi o‘qituvchisi

Telefon: +998941563217

Bugungi kunda O‘zbekiston Respublikasida milliy-ma’naviy merosni o‘rganish, tarixiy shaxslar faoliyatini chuqur tahlil etish, ularning g‘oyalari asosida yosh avlodni ma’naviy yetuklikka tarbiyalash davlat siyosatining ustuvor yo‘nalishlaridan biri hisoblanadi. Prezident Shavkat Mirziyoyev ta’kidlaganidek: “O‘z tarixini bilmagan xalq – o‘z kelajagini qurishga haqli emas. Biz buyuk mutasavviflarimiz merosini chuqur o‘rganish orqali o‘zligimizni anglaymiz.” Shu bois so‘nggi yillarda tasavvuf, islom falsafasi va diniy-ma’rifiy merosni tadqiq etishga qaratilgan ilmiy izlanishlar alohida ahamiyat kasb etmoqda. Ayniqsa, o‘z xalqining ma’naviy uyg‘onishida muhim o‘rin tutgan so‘fiy allomalar merosini tahlil qilish bugungi kun ilm-fani uchun ham dolzarb masalalardan biridir.

Ana shunday so‘fiy allomalardan biri — Muhammad Ali (Dukchi) Eshon, to‘liq ismi bilan Muhammad Ali ibn Sultonxo‘ja Eshon bo‘lib, u XIX asr oxiri — XX asr boshlarida yashab o‘tgan, Turkiston zaminining mashhur tasavvuf namoyandalaridan biri edi. Muhammad Ali (Dukchi) Eshon 1856-yilda Farg‘ona vodiysida, asosan, Andijon viloyati hududida tug‘ilgan. U yoshligidan chuqur ta’lim olgan, Qur’on, hadis, fiqh, tasavvuf va arab tili fanlarini puxta o‘zlashtirgan. Shuningdek, u Naqshbandiya tariqati ta’limotiga sodiq bo‘lib, xalq orasida poklik, adolat, imon va birlik g‘oyalarini targ‘ib qilgan.

Muhammad Ali (Dukchi) Eshon nafaqat so‘fiy va ma’naviyat targ‘ibotchisi, balki mustamlakachilik zulmiga qarshi chiqqan xalq yetakchisi

sifatida ham tarixda chuqur iz qoldirgan. Uning faoliyati o'z davridagi ijtimoiy, siyosiy va ma'rifiy jarayonlar bilan bevosita bog'liq bo'lib, u diniy islohot, adolat va milliy uyg'onish g'oyalarini ilgari surgan.

Muhammad Ali (Dukchi) Eshonning "Ibrat ul-G'ofiliyn" asari esa uning diniy-tasavvufiy qarashlarini eng mukammal ifoda etgan yagona asari bo'lib, g'ofillikdan ogohlantirish, insonni ruhiy uyg'onishga chorlash, nafsni tiyish va ma'naviy kamolot sari yetaklash g'oyalarini o'zida mujassam etgan. "Ibrat ul-G'ofiliyn" asari orqali biz Dukchi Eshonning diniy-ma'naviy merosini, tasavvufiy tafakkurini va xalqni ogohlikka da'vat etuvchi g'oyalarini chuqur anglaymiz. Mazkur asar bugungi kunda ham tasavvufiy merosni o'rganishda, xususan, o'zbek diniy-madaniy tafakkuri tarixini tadqiq etishda muhim manba hisoblanadi.

"Ibrat ul-G'ofiliyn" ("G'ofillar uchun ibrat") asari nasriy-tasavvufiy yo'nalishda yozilgan bo'lib, unda muallif xalqni g'aflat uyqusidan uyg'onishga, dunyo orzusiga berilib, oxiratni unutmaslikka da'vat etadi. Asarda Qur'on oyatlari, hadislar, hikmatli rivoyatlar va mashhur so'fiylarning fikrlariga tayangan holda ibratli nasihatlar beriladi. "Ibrat ul-G'ofiliyn" asari XIX asr oxiri – XX asr boshlaridagi murakkab ijtimoiy-siyosiy sharoitda, ya'ni Turkiston o'lkasining Rossiya imperiyasi mustamlakasiga aylangan davrida yaratilgan. Bu davr xalq hayotida diniy-ma'naviy inqiroz, jaholat, savodsizlik, adolatsizlik kuchaygan pallaga to'g'ri keladi¹. Shunday muhitda Dukchi Eshon o'z asarini xalqni ogohlikka, ma'rifatga va insofga da'vat etish, jamiyatni ma'naviy uyg'otish maqsadida yozgan.

Asarda Muhammad Ali (Dukchi) Eshon davrida Farg'ona vodiysida kuchaygan tasavvufiy harakatlar, xususan Naqshbandiya va Qodiriya

¹ H. Bobobekov. Farg'ona vodiysi tarixidan lavhalar. – Toshkent: Fan, 1996, 23-bet.

tariqatlarining g'oyalari yaqqol seziladi. Bu tariqatlar insonni “zohir va botin pokligi”ga da'vat etar, ya'ni nafaqat ibodat, balki qalbni ham poklashni asosiy maqsad deb bilgan. “Ibrat ul-G'ofiliyn”ning markaziy g'oyasi — insonni g'aflat uyqusidan uyg'otish, qalbni ma'rifat nuri bilan tozalashdir. Muhammad Ali (Dukchi) Eshon Qur'on oyatlari va hadislar asosida insonni dunyo lazzatlariga berilmaslikka, sabr va taqvoga da'vat qiladi. U asarda g'aflatni “qalbning qorong'iligi” deb ta'riflaydi va undan chiqish yo'li sifatida zikr, tafakkur, suhbat va ustozga tobe bo'lishni ko'rsatadi.

Asarda shuningdek, tasavvufdagi to'rt bosqich – shariat, tariqat, ma'rifat va haqiqat g'oyalari izchil yoritilgan. Muallifga ko'ra, haqiqiy mo'min bu bosqichlardan ruhiy sayohat qilib, nafsni jilovlash orqali “haqiqiy inson” darajasiga erishadi. Bu jihatdan asar Jaloliddin Rumiyning “Masnaviy”si, Ahmad Yassaviy va Alisher Navoiy asarlarida ilgari surilgan komil inson g'oyasi bilan uzviy bog'liqdir².

Dukchi Eshon o'z asarida “muroqaba” (ruhiy tafakkur) va “zikr” (Allohni doimo yodda tutish) amalining ahamiyatiga alohida to'xtaladi. Unga ko'ra, zikr qalbni tiriltiruvchi narsa, “g'ofil kishi esa tirik bo'lsa ham ruhiy jihatdan o'likdir” Bu fikrlar orqali muallif o'z davrida keng tarqalgan riyo, johillik va dunyoparastlik illatlariga qarshi ruhiy-ma'rifiy kurash olib borgan.

Dukchi Eshon o'z asarida xalqning axloqiy tanazzulini chuqur tahlil qilib, bu holatni g'aflat bilan bog'laydi. U jamiyatdagi adolatsizlik, poraxo'rlik, dindorlikdagi riyo, soxta zohidlik, ilmning qadrsizlanishi kabi illatlarni tanqid qiladi. Muallif “ilmni dunyo uchun emas, oxirat uchun o'rganish” kerakligini uqtirib, ulamolarni ham mas'uliyatga chorlaydi. Asarda shuningdek, ayollar, bolalar va oila tarbiyasi haqida ham ma'naviy pand-nasihatlar mavjud. U oilaning

² Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nashriyoti, 1991, 67-bet.

jamiyatdagi o'rni, tarbiyaning ahamiyatini Qur'oniy asoslarda izohlaydi. Shuning uchun bu asarni axloqiy risola deb atash ham mumkin.

Muhammad Ali (Dukchi) Eshon xalqni milliy birlik va adolatga chaqiradi. Bu jihatdan asar o'z davridagi siyosiy muhitga ham ishora qiladi. U “zulmga qarshi sabr va iymon bilan kurashish” g'oyasini ilgari suradi, bu esa mustamlaka davrida xalqning ruhini mustahkamlovchi ruhiy da'vat bo'lgan³.

“Ibrat ul-G'ofiliyn” asari bugungi kunda O'zbekiston va xorijdagi bir nechta qo'lyozma fondlarida saqlanadi. Asarning eng mashhur nusxalaridan biri O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti fondida mavjud. Shuningdek, asarning ayrim qo'lyozma va toshbosma nusxalari Turkiya Milliy kutubxonasi (Milli Kütüphane, Ankara) hamda Istanbul Sulaymoniya kutubxonasida qayd etilgan⁴. Asarning tili fors-tojik va arab atamaları bilan boyitilgan eski o'zbek tilida yozilgan bo'lib, unda Qur'on oyatlari, hadislar va mashhur so'fiylar (Junayd Bag'dodiy, Boyazid Bistomiy, Ahmad Yassaviy) so'zlariga murojaatlar uchraydi. Bu jihatdan asar ilmiy-falsafiy va tasavvufiy manba sifatida yuqori baholanadi.

Manbashunoslik nuqtai nazaridan, “Ibrat ul-G'ofiliyn”ni axloqiy-didaktik risolalar bilan qiyoslash mumkin. Masalan, Xoja Ahror Valiyning “Risolai volidiya”si, Alisher Navoiyning “Mahbub ul-qulub”i bilan maqsad jihatidan o'xshashliklarga ega. Ammo Dukchi Eshon asarida ijtimoiy ruh kuchliroq — u xalqni ruhiy poklanish bilan birga faollikka, haqiqatni himoya qilishga da'vat etadi⁵.

Bugungi tadqiqotlarda bu asarning manbashunoslik jihatlari hali to'liq o'rganilmagan. Ayrim turk olimlari — Erhan Yoska va Halil Ülker asarda

³ Erhan Yoska. Türkistan'da Tarikatlar ve Direniş. – Ankara, 2018, 102-bet.

⁴ Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr. 4532, 34-bet.

⁵ Alisher Navoiy. Mahbub ul-qulub. – Toshkent: Fan, 1983, 120-bet.

Naqshbandiya ta'sirini tahlil qilgan bo'lsa, o'zbek tadqiqotchilari orasida H. Bobobekov, Z. Kamalova va M. Xudoyberdiyevlar bu risolani tarixiy manba sifatida o'rganishgan⁶.

“Ibrat ul-G‘ofiliyn” bugungi avlod uchun ham dolzarbdir. Undagi g‘aflatdan ogohlantirish, imon, adolat, ma’rifat, sabr, to‘g‘rilik, halollik kabi g‘oyalar milliy ma’naviyatimiz negizini tashkil etadi. Muhammad Ali (Dukchi) Eshon o‘z davrida ruhiy-ma’naviy uyg‘onishga da’vat etgan bo‘lsa, bugun uning asari yoshlarni ma’naviy hushyorlik, vijdon va mas’uliyat sari chorlashda o‘z ahamiyatini yo‘qotmagan.

Xulosa qilib aytadigan bo‘lsak, Muhammad Ali (Dukchi) Eshonning “Ibrat ul-G‘ofiliyn” asari tasavvufiy tafakkur va ma’naviy uyg‘onish g‘oyalarini o‘zida mujassam etgan muhim manbadir. Asarda insonni g‘aflatdan uyg‘otish, nafsni poklash va imon bilan hayot kechirish g‘oyalari asosiy o‘rin egallaydi. Muallifning fikrlari o‘z davrining ijtimoiy-siyosiy muhitida xalqni ruhiy jihatdan uyg‘onishga undagan. Asar manbashunoslik nuqtai nazaridan ham ahamiyatli bo‘lib, o‘zbek tasavvuf merosining muhim bo‘lagi sifatida qadrlanadi. Dukchi Eshon merosi bugungi kunda ham yosh avlodni ma’naviy barkamollikka chorlovchi tasavvufiy-ma’naviy meros bo‘lib xizmat qilmoqda.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO‘YXATI

1. Bobobekov, H. Farg‘ona vodiysi tarixidan lavhalar. – Toshkent: Fan, 1996. – 156 b.
2. Kamalova, Z. Dukchi Eshon faoliyati va uning tarixiy bahosi. – Toshkent: Ma’naviyat, 2003. – 88 b.
3. Xudoyberdiyev, M. Tasavvuf va jamiyat: Dukchi Eshon merosi. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2012. – 164 b.

⁶ Halil Ülker. Orta Asya’da Nakşibendilik ve Islah Düşüncesi. – İstanbul, 2020, 88-bet.

4. Qur'oni karim. – Tarjima va izohlar: Alouddin Mansur. – Toshkent: Tashkent Islamic University, 2019. – 604 b.
5. Ahmad Yassaviy. Hikmatlar. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1991. – 112 b.
6. Ershahin, S. O'rta Asya'da Tasavvuf va Direniş Hareketleri. – Ankara: Diyanet Vakfı Yayınları, 2015. – 210 s.
7. Yoska, E. Türkistan'da Tarikatlar ve Direniş. – Ankara: Berikan Yayınları, 2018. – 176 s.
8. Ülker, H. O'rta Asya'da Nakşibendilik ve Islah Düşüncesi. – İstanbul: İSAM Yayınları, 2020. – 198 s.
9. “Ibrat ul-G'ofiliyn” qo'lyozma nusxasi. – O'zbekiston Fanlar akademiyasi Sharqshunoslik instituti qo'lyozmalar fondi, inv. № 8729.
10. Süleymaniye Kütüphanesi, Hacı Mahmud Efendi Koleksiyonu, nr. 4532. – İstanbul, Turkiya.
11. Bican, E. A. Türkistan'da Sûfî Gelenek ve İsyanlar. – İstanbul: Küre Yayınları, 2019. – 156 s.
12. O'zbekiston Respublikasi Prezidenti Sh. M. Mirziyoyevning ma'naviy merosni asrashga doir nutqi. – “Yangi O'zbekiston” gazetasi, 2023-yil 20-aprel soni.
13. Rasulov, A. O'zbekiston tasavvuf maktablari tarixi. – Toshkent: Fan, 2020. – 192 b.

